

Selma Lagerlöfs "Gösta Berlings saga": med Fanden til bords faustisk myte og dybdepsykologisk analyse

**af Thomas Nordby, cand. phil. i dansk, medlem af Jung Foreningens bestyrelse og
medredaktør på Jungforalle**

Copyright: Thomas Nordby, 2020

'Det moderne gennembrud' i nordisk litteratur har navn efter litteraturkritikeren Georg Brandes. Det satte ind i 1870'erne og var kendetegnet ved 'at sætte problemer under debat'. Det er en naturalistisk digtning som står i opposition til den forudgående romantik. Naturalismen er kritisk over for religionen og samfundets institutioner. Den er præget af et naturvidenskabeligt syn på menneskelige og samfundsmæssige forhold. Bøgerne foregår oftest i de byer der vokser sig store i perioden. Til gengæld flytter naturen ind i personerne som drift. Samfundet forsøger at disciplinere driften, men det holder hårdt. Det er et menneskesyn som vi genfinder hos Freud.

I 1890'erne afføder naturalismen en bevidsthedsmæssig reaktion der inden for litteraturen og kunsten får betegnelsen 'symbolisme' eller 'det sjælelige gennembrud'. Fælles for den nye digtning er en kritik af det snævre virkelighedsbegreb som naturalismen repræsenterede. Ord som romantikkens 'sjæl' der ikke var med i naturalisternes ordbog, kommer igen i brug, men der er tale om en sjæl der er såret og lider. Mennesket anskues ikke længere primært som et driftsvæsen, men som et åndsvæsen der er indfældet i naturen og har svært ved at finde sig til rette i den moderne virkelighed. Det er vanskeligt at trække en skarp grænse mellem menneske og natur som det fremgår af ekspressionisternes malerier. Det ydre landskab i et Edvard Munch maleri er lige så vel et indre landskab hos den person der befinder sig i billedet, eller hos maleren selv. Hvor Freud kan placeres i den naturalistiske tradition, hører Jung idéhistorisk hjemme i den symbolistiske tradition.

En af de største repræsentanter for det sjælelige gennembrud i Norden er den svenske forfatter Selma Lagerlöf der debutterer med romanen "Gösta Berlings saga" i 1891. Med sit romantiske emne bryder den markant med de foregående årtiers snævre realismebegreb. Også hvad angår stedet og tiden for handlingen peger den bagom naturalismen. Den udspiller sig på landet i Selma Lagerlöfs egen barndomsegn i Värmland, og handlingen er henlagt til 1820'erne.

”Gösta Berlings saga” bliver sammen med de efterfølgende værker ”Jerusalem” (1901-02) og ”Niels Holgersens vidunderlige rejse gennem Sverige” (1905-06) anledning til at hun som den første kvinde får Nobelprisen i litteratur i 1909 og 5 år senere bliver valgt ind i Det svenske Akademi. ”Gösta Berlings saga” er filmatiseret flere gange – først som stumfilm i 1924 med Greta Garbo i hendes gennembrudsrolle og senere som tv-film i 1986.

Genremæssigt ligner ”Gösta Berlings saga” på overfladen et klassisk helteepos. Den skildrer 12 kavalere der i løbet af et år regerer på godset Ekeby, anført af titelpersonen, den uimodståelige hjerteknuser Gösta Berling. Kavaleraaret står i erotikkens og livsnydelsens tegn. I centrum står de 12 kavalere og den kreds af kvinder hvis skæbne bestemmes af deres møde med Gösta. Romanen giver et indlevet portræt af en *puer*, en mand som er domineret af den evige ynglings arketype. Det vil sige en mand der længe efter puberteten bliver ved med at leve i foreløbigheden, og som ikke vil 'binde sig' eller 'lade sig fange ind', men vil holde alle muligheder åbne.

Det litterære skoleeksempel på en *puer* er *Peter Pan* efter den skotske forfatter Berries roman fra begyndelsen af 1900-tallet. Man taler i psykologien også om Peter Pan syndromet. I kraft af portrættet af puerne Gösta Berling og Peter Pan peger værkerne på risikoen ved vor egen tids dyrkelse af evig ungdom. Michael Jackson, der var en inkarneret *puer*, kaldte sin ranch for Neverland efter den fantasiverden som Peter Pan flygtede til. Godset Ekeby i ”Gösta Berlings saga” er også et sådan Neverland. Gennem skildringen af Gösta og tre af de kvinder for hvem han bliver skæbne, rummer værket en psykologisk forståelse af splittede karakterer og af tilværelsens kaoskræfter der peger frem mod vor egen tid.

Et af bogens kapitler indledes således: ”*O I svundne tiders kvinder! At tale om eder er som at tale om Himmerige: idel skønhed var I, idel lys. Evig unge, evig skønne var I, og milde som en moders øjne, når hun ser på sit barn. Bløde som egerunger hang I om mandens hals.*” (s.76, jf. s.94). I første omgang tror læseren at det er fortællerstemmen der taler fra romanens samtid, men da citatet senere gentages, bliver ordene lagt Gösta i munden. Det idealiserede kvindesyn tillægges altså både fortælleren og kavalere. Den ekstatiske stil virker forførende på læseren på samme måde som Gösta virker forførende på bogens kvinder. Når ”Gösta Berlings saga” til trods for den højstemte stil alligevel må kaldes en moderne roman snarere end et klassisk helteepos, skyldes det at citatet kammer over og dermed får en ironisk distance. Det er bare for meget. Ironien spiller op mod tekstens patos og gør dermed citatet tvetydigt. På samme måde bliver

kavalererne beskrevet som homeriske overmennesker som i helteeposet, men i virkeligheden viser de sig bare at være ”en samling drønnerter som lever i livsløgnens lystgård” som en af Selma Lagerlöfs fortolkere så rammende siger det (Vivi Edström).

Den idyl som postuleres omkring kavalererne, undermineres også af at Fanden sidder med til bords julenat i smedjen på Ekeby i starten af romanen, og at Gösta indgår en faustisk kontrakt med ham for det kommende år, kavaleraaret. Så er vi med vores litterære bagage klar over at der er en pris at betale for den uindskrænkede livsnydelse. Göstas forførende helterolle bliver da også hurtigt undergravet af handlingen. Kavalerernes regimenter udvikler sig til et misregiment på mange planer. Deres mange skarnsstreger der kan virke festlige ved første blik, afslører en kynisme og ufølsomhed der koster ofre. Efterhånden kaster bagsiden af livsnydelsen stadig større skygger, og med tiden får den sågar naturen til at vantrives. 'Der kommer en storm over landet' i begge betydninger af ordet i løbet af kavalerernes år på Ekeby (s.55).

I ”**Gösta Berlings saga**” bliver læseren fra første side kastet lige ud i et stort drama. ”*Endelig stod præsten på prækestolen. Folk i kirken løftede hovedet. Nå, så der var han dog! Der blev altså ikke messefald denne søndag, sådan som forrige søndag og mange søndage før. Præsten var ung, høj, slank og strålende skøn. Havde man sat en hjelm på hans hoved og hængt sværd og brynje om ham, ville man kunne hugge ham i marmor og opkalde statuen efter den skønneste græker.*” (s.5). Her får vi præsenteret hovedpersonen, den unge, fordrukne præst Gösta Berling. På den ene side er han gudesmuk og skildret som en klassisk græsk helt; på den anden side er han tydeligvis en der har misrøgtet sit embede. Vi bliver altså fra starten klar over at vi åbenbart ikke kan skue hunden på hårene.

Det viser sig at biskoppen er kommet for at overvære søndagens gudstjeneste fordi menigheden har klaget over Göstas embedsførelse. Gösta har forberedt sin prædiken grundigt hjemmefra, men på prædikestolen overvældes han af en følelse af at være omgivet af lutter fjender. Han har en fantasi om at menigheden med biskopen i spidsen kommer listende op ad trappen til prædikestolen for at rive præstekjolen af ham. Følelsen af skam går dog hurtigt over i en følelse af harme. Han opregner for sig selv alle de gode grunde han har til at drikke: den ringe præsteløn, den usle præstegård og det umilde klima der også får alle i menigheden til at drikke.

Og så skifter hans stemning atter. Nu da han er overbevist om at slaget er

tabt, står det klart for ham at det bliver hans livs sidste prædiken. Han må altså gribe lejligheden som den inspirationens mand han er, og vidne om Guds ære. Han lægger manuskriptet væk mens tankerne – inspireret af helligånden – daler ned over ham 'som en flok tamme duer'. Optændt således holder han en prædiken der billedligt talt får taget til at løfte sig på kirken og enhver kritik på det efterfølgende kirkestævne til at forstumme. 'Vil præsten bare altid tale sådan, så vil menigheden ikke bytte ham bort for biskoppen selv' (s.10) som et af sognebørnene siger til biskoppen.

Uheldigvis har hans godhjertede, men naive ven kaptajn Kristian misforstået situationen, så da han efter kirkestævnet og middagen skal køre biskoppen hjem, kører han så halsbrækkende så han er sikker på at biskoppen aldrig tør komme på visitats igen. Da Gösta ud på natten hører det, fortvivler han. Han er overbevist om at biskoppen vil tro at Kristian har handlet på Göstas tilskyndelse, og i ly af natten forlader han præstegården for altid: ”for de heste, der hverken tåler spore eller pisk, er livet ikke let. For hver smerte, der rammer dem, farer de af sted på vilde veje, mod gabende afgrunde” (s.13) som det hedder om Gösta med et billede hentet fra kaptajn Kristians vilde køretur med biskoppen.

Næste gang vi ser Gösta, er det som tigger på landevejen, klædt i de usleste pjalter i vinterkulden. Her møder han en lille pige der kommer trækkende med en slæde med en fyldt melsæk. Hun er datter af den gerrige Brobypræst. Mens faderen er på sognerejse, har hun været ved møllen og fået malet kornet så de kan få lidt at spise i præstegården. Nu hører hun faderen komme kørende hjemad, og pigen overgiver i al hast slæde og melsæk til Gösta mod hans løfte om at aflevere det til hende senere. Da Gösta kommer forbi kroen, kan han dog ikke styre sig, men bytter først melet, så melsækken og endelig slæden bort for det ene glas brændevin efter det andet. Da han har drukket alt op, holder han rettergang over sig selv i sin ultimative moralske fornedrelse og dømmes sig selv til døden i snedriverne udenfor.

Her finder majorinde Samzelius, 'den mægtigste frue i Värmland', ham senere på aftenen. Hun samler ham op som en mor sit barn og fører ham tilbage til kroens bedste stue hvor hun holder en dundertale for ham, skammer ham ud for hans selvmedlidenhed og selvmordstanker og siger at han allerede er en levende død. Der ville være mere ære ved det hvis han brugte sine rige evner og blev til nytte for andre. Men først da hun fortæller ham sin egen livshistorie, vågner Gösta op.

Det viser sig at den velhavende og mægtige majorinde selv er en levende

død. Hun har for mange år siden forrådt sit unge jeg, Margrethe Celsing, ved at følge forældrenes plan og svigte sin ungdoms store kærlighed, Altringer, for at gifte sig med den grove major. Og så viser det sig oven i købet efter brylluppet at majoren ikke er så rig som hendes forældre har troet. Derimod bliver Altringer med tiden en velhavende mand. Han hjælper majorparret økonomisk i deres beskedne kår mens Margrethe tager ham som elsker.

Efter at majorinden har blottet sin egen fornægtelse for Gösta, ser hun på ham med en moders øjne der skinner af medlidende kærlighed. Hun spejler sig selv i ham. Hvis Gösta vælger at leve, tilbyder hun ham husly. Desuden lover hun at tage Brobypræstens datter til sig så han dermed kan sone sin skyld. Det får Gösta til at føle at det er Guds vilje at han flytter ind på Ekeby gods og bliver en af majorindens 12 kavalere.

I indledningen til romanen har vi nu fået præsenteret to af bogens nøglepersoner hvis skæbne knyttes sammen inden hovedhandlingen går i gang. Under samtalen i kroen skænker de hinanden livet og lægger deres liv i den andens hænder. *"Jeg har kæmpet om dig som om mig selv"*, siger majorinden, *"Jeg sagde til Gud: Hvis der findes ét gran af Margrethe Celsing tilbage i mig, så tilsted, at hun træder frem og hindrer den mand i at gå hen og dræbe sig selv. Og han tilstedte det, og du så hende, og derfor kunne du ikke gå."* (s.26f.).

Da romanens hovedhandling starter syv år senere, møder vi den nu 30 årige Gösta som langt den yngste blandt en broget flok af afdankede militærfolk, musikere og filosoffer på Ekeby. Han er til trods for sin unge alder kavalernes uformelle lederskikkelse på grund af sin karisma og veltalende, men også i kraft af at være majorindens udvalgte. I egen erindrings formildende skær er de ældre og sårbare kavalere evigt unge og bruser af liv, men den konkrete virkelighed er en smerteligt anden. Som den *puer* Gösta er, får vi gennem hans ældre medkavalere et billede af *puers saturniske skyggeside*. Hvis ikke *puer* udvikler sig, ender han med at blive en karikatur af sig selv.

Det er julenat, og scenen er sat i smedjen på Ekeby hvor kavalere fejrer højtid i muntert drikkelag. Vi bliver hurtigt klar over at vi snarere befinder os i et mytisk end i et realistisk univers. De er 12 kavalere til bords, men de får i løbet af aftenen besøg af en gæst der kommer ned gennem skorstenen; det er den onde brugspatron på Fors, Sintram, der ankommer som Djævelens lokale stedfortræder. Det er Gösta der har hidkaldt 'den trettende' fra Helvede for at sikre sig at kavalere ikke med

tiden skal uddø, for hvert år ved nytårstid er der en af de gamle kavalierer der falder bort.

Den groteske djævlemesse med de 13 til bords præsenterer os for en forvrænget version af den hellige nadver og introducerer dermed forræderi-temaet. Umiddelbart optræder Sintram, 'det Ondes fyrste', selvfølgelig som Judas, mens Gösta som den ukronede konge i kredsen sidder på Jesu plads. Romanen følger dog ikke evangeliernes drejebog, for det viser sig snart at Gösta ikke kun er den der bliver forrådt af Djævelen; tværtimod bliver han snart selv den egentlige forræder.

Det starter med at Den Onde fortæller selskabet at han for længe siden har indgået en pagt med majorinden om at hun hvert år skal aflevere en af sine kavalierer til ham som betaling for at han har skænket hende de syv jernværker der hører til Ekeby gods ved at gifte sig med majoren. Majorindens magt hviler altså på et årligt sønneoffer. Kavaliererne bliver rystede og begynder at se hende som en heks. Grunden er lagt til den sønlige urhordes oprør mod den store moder som Henrik Wivel siger det i sin bog om Selma Lagerlöf, "Snedronningen". Gösta protesterer som den eneste og siger at det er en onskabsfuld løgn.

Så bliver Djævelen mere personlig. Han siger at han ved hvorfor Göstas elskede Ebba Dohna for flere år siden tog sit eget liv da Gösta havde forladt Ekeby for at blive hendes huslærer på godset Borg. Hun tog sit eget liv fordi majorinden afslørede for hende at hendes forgudede Gösta bare var en bortløben præst. På den måde fik majorinden Gösta tilbage i folden på Ekeby.

Således forført af den Ondes tale begynder Gösta at vakle i troen på majorinden. Der er ingen bestandighed i hans følelser som det er tilfældet med en puer. Det ender med at han ligesom Faust med blodet fra sin lillefinger underskriver sin pagt med Djævelen om at kavaliererne i løbet af det kommende år overtager Ekeby med de syv jernværker. Hvis de i løbet af året gør noget som ikke er kavaleri-mæssigt, dvs. hvis de foretager sig "noget, som er klogt eller nyttigt eller kællingeagtigt" (s.44), så kan Djævelen tage dem alle når året er omme.

I Fausts pagt med Mefisto sælger Faust sin sjæl til gengæld for at Mefisto fremmer hans kundskabstørst og virketrang. Kavaliererens projekt er jo ikke ligefrem det samme som Fausts oplysningsprojekt. De dyrker det unyttige og ukloge, eller positivt formuleret legen og det musiske, men de ligner Faust i at tilsidesætte det kvindelige i betydningen hengivenheden

og omsorgen for andre for at nå deres mål. Fausts jagt på kundskab koster den purunge og uskyldige Gretchen der elsker ham, livet. Lad os nu se hvem der skal betale prisen i Värmland.

Men først skal vi lige se hvordan Ekeby kommer kavalernerne i hænde som Sintram har stillet dem i udsigt. Dagen efter djævlepagten holder majorinde Samzelius julemiddag for egnens honoratiores. På denne dag sidder kavalernerne ved et bord for sig selv i kakkelovnskrogen og får sidst at spise og drikke. De skumler som husets faste beboere over at blive tilsidesat når majorinden har fine gæster, og Sintrams afsløringer den foregående aften puster selvfølgelig til ilden. Da en af kavalernerne for spøg siger til kaptajn Kristian at de jærper de omsider bliver budt, kun er krager, så tager kaptajnen hele fadet med de delikate jærper og slynger det i væggen med samt sovs og kartofler mens han forbander majorinden.

Da hun vil bortvise ham fra festen, udbasunerer han hendes utroskab i hele selskabets påhør. Det får majoren til at jage sin kone på porten. På intet tidspunkt rejser Gösta sig til forsvar for majorinden. Her er det egentlige forræderi i forlængelse af nadveren julenat. I stedet for at undgå at begå en ny uret, dvæler han selvmedlidende ved at ”det havde været bedre for ham at ligge under jorden end at gå og bære på den bevidsthed, at han var skyld i Ebba Dohnas selvmord” (s.57). Så enden på julefesten bliver at majorinden må drage bort med tiggerstav og pose mens kavalernerne bliver herrer på Ekeby. Nu har Djævelen med majoren som redskab indfriet sin del af pagten med kavalernerne. Så er det op til kavalernerne at udleve deres drømme uanset prisen.

Det er ikke muligt her tilnærmelsesvis at give et udtømmende billede af alle de begivenheder der finder sted i kavalæråret. I overensstemmelse med Göstas flygtige *puer* karakter består romanen ikke af en jævnt fremadskridende handling. Den fremtræder snarere lyrisk i sit anlæg. Sætninger eller korte afsnit og handlingselementer gentages i nye rammer ligesom omkvæd i et digt eller som et genkommende motiv i et musikstykke. Situationer blander sig med personportrætter og med lange, besjælede naturbeskrivelser hvor naturen tager aktivt del i handlingen, og først efterhånden tegner der sig et klart handlingsmønster under det brogede billede.

Ved endt læsning indser man at den tilsyneladende løse stil dækker over en meget bevidst og overlegen komposition hvor handlingen fra jul til den følgende jul opruller et stort orkestreret *skæbneforløb i spændingsfeltet mellem natur og fri vilje*. Eller sagt på en anden måde tematiserer romanen

hvor meget vi er herre over vores personlige dispositioner og de tilskikkelser vi møder i livet? Jeg vil i det følgende koncentrere mig om romanens erotiske spor gennem det billede den tegner af Gösta og tre af de kvinder for hvem han bliver skæbne.

Den første kvinde vi møder i kavaleråret, er *Anna Stjärnhök*. I dagene efter middagen på Ekeby skal der være julefest på Borg. Gösta tager af sted, udrustet som en kongesøn af de gamle kavalerer og med hesten *Don Juan* spændt for kanen. Med sådan en hest i front ved vi nok hvad vi kan vente os. På vejen passerer han et fattigt hjem hvor han holder ind. Sønnen i huset, Ferdinand, er forlovet med den smukke, forældreløse *Anna Stjärnhök*. Mens Gösta er der, dukker Sintram op. Han stråler af fornøjelse, så det er let at se at han bringer dårligt nyt. Han fortæller at der er blevet lyst i kirken for Anna og den rige, gamle Dahlberg. Gösta trøster familien og lover dem at bortføre Anna fra festen og bringe hende tilbage til Ferdinand. Efter afskeden med familien holder Gösta ind hos Anna og tilbyder at tage hende med til festen i sin kane. Her driller han hende for hendes ægteskabsplaner med gamle Dahlberg. Til festen sammensværger Gösta sig med de andre unge mænd om ikke at byde Anna op til dans for at straffe hende for hendes utroskab mod Ferdinand.

Siden leger de unge panteleg. De unge piger bestemmer at Anna skal kysse den hun holder mest af, men hun siger: ”Må jeg ikke lige så gerne give *den* en ørefigen, som jeg holder mindst af”, og så stikker hun Gösta en smældende lussing i alles påsyn (s.65). Han besinder sig, griber hendes hånd og hvisker til hende om at møde sig i den røde stue nedenunder om en halv time. Hans blå øjne binder hende med magiske lænker så hun må adlyde. Da Anna en halv time senere bebrejder Gösta hans strengthed, beder han om tilgivelse og lægger sin arm om hendes liv. Hun siger at hvis hun havde vidst dette, så ville hun ikke have taget den gamle. Gösta er den hun elsker. Han tager Anna med hjem i kanen – og her er det tilladt at associere frit – og siger at 'hvis du vil være min, så lad mig køre dig til Ekeby i nat, så skal jeg forsvare dig til vores bryllup kan stå.' (s.67). Løftet til Ferdinand om at bringe ham hans forlovede tilbage er glemt.

Kaneturen er et af romanens dramatiske højdepunkter. Anna hænger om Göstas hals mens han hvisker til hende om lykken ved stjålen glæde. Hvad skal de to med kirkens velsignelse når de har kærligheden til hinanden? Da med et kommer hunden Tankred styrtende og springer op i kanen, og Don Juan sætter af sted i firspring. Gösta er klar over at det er ulve der er på sporet af dem. Han fører slæden som en gal og forsøger først at nå Ekeby. Da det viser sig umuligt, kører han mod Annas hjem, men også her

kommer ulvene imellem. Til sidst er den eneste mulighed at nå Ferdinands hjem hvor de er ventet med længsel. Gösta siger til Anna inden de kommer i sikkerhed i huset: ”Gud har ikke villet det. Hold nu gode miner” (s.69). Gösta tror nemlig på skæbnen som fortælleren siger, men det er også muligt at fortolke det sådan at han ikke tager ansvar for det han sætter i gang, men stikker af når det bliver alvor. Han får med andre ord kolde fødder som en ægte puer.

Om morgenen står Gösta op og lister ud. Anna hører ham og følger efter og siger hun er rede til at følge ham, men Gösta anviser hende i stedet forsagelsens vej, at blive hos Ferdinand og hans familie og støtte *dem* som han selv havde været parat til at svinge. Så kan hun sone hans skyld ligesom han lod majorinden sone hans skyld i forhold til Brobypræstens datter. Anna lover det, og Gösta kører ene hjem i slæden. Allerede på hjemvejen sætter *ambivalensen* ind. Han græder fortvivlet mens han lader hesten selv finde vej. 'Jeg har ejet lykken og jaget den fra mig. Hvorfor beholdt jeg den ikke?' (s.71).

Senere i romanen møder vi igen Anna der ikke har kunnet glemme Gösta, men klamrer sig til forsagelsens filosofi for at kunne leve med sit afkald. Så møder hun en dag Sintram der siger til hende at den gode Gud ikke holder af at se menneskene lykkelige, og derfor sender han sine ulve efter dem. Tænk nu hvis det var mig, Sintram, der sendte ulvene og ikke Gud. Nu bliver Anna grebet af rædsel. Ulven symboliserer her de djævelske tanker der river og flår i os og truer med at tage livet af os. Hvad gør vi når vi begynder at tvivle på de forklaringer vi har støttet os til, og de valg vi har truffet? For ikke at gå i stykker tvinger hun sig til at fastholde afkaldet.

I et langt senere kapitel hører vi at Ferdinand dør af en lungesygdom kort før det planlagte bryllup med Anna. Til stor undren for læseren er begravelsesoptøget skildret som en fest. Hvad er forklaringen? Jo, efter begravelsen siger Ferdinands mor til Anna: 'Ak, gid du havde elsket ham! Gid du aldrig var kommet til os, når du ikke elskede ham. Hvis han ikke var død, måtte jeg have fortalt ham det. Derfor bad jeg Gud om at han måtte dø, så jeg ikke var nødt til at forstyrre hans hjertes fred.' (s.367). Det afkald som Anna valgte for at ofre sig for Ferdinand og hans familie, har i virkeligheden vist sig at bringe ulykke ikke bare over hende selv, men også over familien. Kun ved at overtrumfe sit første valg, kan Anna løse sit dilemma og finde fred. Hun rejser sig med et strålende blik og breder flagellantisk sit brudeslør ud over graven. ”Se nu, hvor jeg elsker ham. (...) Aldrig vil jeg tilhøre nogen anden!” (s.368).

Kun et par uger efter at Gösta sad på sin kane og græd over at have ladet Anna fare, er der fest hos kavalererne på Ekeby. ”Næppe var flammen af Anna Stjärnhöks kys slukket på hans læber, (...) før han allerede mødtes af endnu skønnere læber. (...) For hver en ny kærlighedssorg ved det ingen anden lise end ny kærlighedslykke.” (s.76). Det kunne være mottoet for enhver love-aholic. Göstas nye kærlighed er den skønne og åndfulde *Marianne Sinclair* der er forgudet af sin far, den rige Melchior Sinclair som har skaffet sin datter adgang til de mægtigste hjem i landet for selv at kunne sole sig i glansen fra hende. En tyk faderbinding med andre ord der får konsekvenser for Mariannes kærlighedsliv. 'Luften omkring hende er elskov, men selv venter hun på den vældige som kan bringe hende ud af sig selv' (s.78) – og dermed ud af faderens omfavelse.

Til festen på Ekeby har kavalererne arrangeret et tableau til underholdning for gæsterne. Marianne står på en balkon i måneskinnet i al sin skønhed da Gösta kommer listende hen under balkonen iført en munkekutte, men hans kårde der stikker ud under kутten, afslører ham. Don Juan kommer som altid i forklædning. På overfladen ser han uskyldig ud, men han er ikke den elsker som han giver sig ud for at være.

Der udspiller sig nu en dialog på vers mellem dem. Trods den skønnes advarsler kravler Gösta behændigt op på balkonen og falder på knæ for Mariannes fødder ”med et ansigt blidt som en digters og kækt som en feltherres” (s.81). Ikke så snart er tæppet gået ned, før Marianne bøjer sig ned og kysser Gösta. ”Hun vidste ikke hvorfor; *hun måtte*”, som der står. Den distræte kavaler der styrer tæppet, tror det er en del af tableauet og lader tæppet gå op og ned mange gange mens den lange, lidenskabelige kyssescene bliver mødt med vedvarende bifald fra publikum.

Da Gösta senere på aftenen i sin rus efter Mariannes kys spiller kort mod hendes far, Melchior, vinder han alle de penge Melchior har på sig. Sintram der også er blandt gæsterne, siger til Melchior at han skal sætte noget ind der kan bryde uheldet. ”Spil om dit rødeste hjerteblod, spil om din datter.” (s.85). Idéen er så ravgal, så han sætter Marianne ind under forudsætning af at hun selv siger ja, og han taber. Gösta er dog ikke udelt glad ved sejren, for elskov kan han få, det ved han, men ingen kan blive hos ham, det ved han også. Alligevel drages han og Marianne mod hinanden i dansen bagefter, og der går strømme af ild mellem dem.

Da Melchior bryder op og står ved sin kane, røber Sintram for ham at kysscenen ikke var en del af tableauet. Melchior bliver så rasende at han kører fra Marianne og låser døren efter sig da han kommer hjem. Da hun

endelig når hjem til fods i vinterkulden, bliver hun ikke lukket ind. I sin fortvivlelse tager hun pelsen af og lægger sig i sin sorte festkjole i en snedrive. Med sin faderbinding håber hun bare at det er hendes far der som den første finder hende stivfrossen næste morgen.

Men det bliver ikke Mariannes far der finder hende. Da Gösta og de gamle kavalierer drager af sted i deres kaner, passerer de Melchiors hjem hvor de får øje på den afkræftede Marianne i sneen. Gösta samler hende op af snedreven og siger: 'Hjem til Ekeby med hende. Nu er hun min. Nu skal ingen tage hende fra mig.' (s.95). Han overstrømmer den kraftsløse Marianne med kys, men selv om hun dårligt nok kan løfte sine arme og lægge dem om Göstas hals, er hun i stand til at reflektere knivskarpt: Aldrig før har hun kunnet give sig hen. "Hun har været is i det indre og ild udvendig; nu er det omvendt, en ildsjæl i et islegeme." (s.96).

Fortælleren taler senere om den 'selviagttagelsens underlige ånd' som Marianne bar i sig, 'han som sidder derinde i sjælens mørkeste krog og piller vort væsen til trevler så selv vore bedste følelser bliver til pjalter' (s.130). Det er den samme ånd der har grebet Kaj i H. C. Andersens eventyr "Snedronningen" om Kaj og lille Gerda. I eventyrets indledning splintres trolspejlet der forvrænger alt, og splinterne sætter sig i menneskernes øjne, ja i Kajs tilfælde sætter de sig i hjertet, "og så var det ganske grueligt, det hjerte blev ligesom en klump is." Marianne hvis hjerte har været en klump is, "havde længtes efter en lidenskab, som kom og rev hende med i vild sanseløshed. Og nu var den kommen, den vældige." (s.96).

Om natten på Ekeby erfarer Marianne at majorinden er vendt tilbage til sit hjem i ly af mørket. Hun bliver klar over at majorinden med folkenes hjælp planlægger at overmande de sovende kavalierer og smide parasitterne på porten. Marianne begiver sig til fods ud i natten for at søge hjælp hos majoren på hans gård Sjö. Majoren får sat en stopper for majorindens planer, men Marianne når at blive smittet af kopper på Sjö. I hele februar måned ligger hun syg alene på sit værelse på Ekeby; da hun kommer sig, har hun mistet sit smukke udseende.

I mellemtiden raser Melchior af sorg over at have mistet sin datter. Han splitter Mariannes værelse ad og sætter sit hus og alt indbo til salg. Gösta dukker op blandt de mange fra egnen der er samlet til auktionen. Her fortæller han Mariannes mor at Marianne ligger syg på Ekeby da "den gamle kones tårer var værre for ham en ulvenes hyl" (s.139). Igen hyls ulvene da Gösta har fået kolde fødder. Han vender hjem og gentager sit

gamle trick og taler til Marianne om forsagelse. Han smykker sine motiver for sig selv og siger at han ikke for sin samvittigheds skyld kan skille hende fra hendes forældre, men da han står ved hendes sygeseng og ser den koparrede Marianne, vender han igen på en tallerken og erklærer hende sin kærlighed. ”Stærk er kærligheden, når den har fået smertens ildåb.” Da han er gået, tænker Marianne 'det er godt at være elsket (...) men hvad følte hun (selv)? Å intet, mindre end intet.' (s.144). Selviagttagelsens onde ånd har igen fået magten over hende så hun modstandsløst lader sig føre tilbage sit barndomshjem af faderen der sporenstregs er kørt til Ekeby da han har hørt historien fra sin kone. Gösta er i mellemtiden meget passende taget på jagt med kavalererne og kan ikke standse dem. Han jager allerede på andre jagtmarker.

I længden bliver samværet med faderen dog trykkende for Marianne. Hun kan til sidst ikke nærme sig ham uden at føle rædsel og afsky, dels fordi han skilte hende fra Gösta som i erindringerne igen er blevet hendes store kærlighed, og dels fordi han slog hendes mor da moderen forsøgte at åbne døren for hende den famøse nat efter festen på Ekeby. Derfor ser hun et ægteskab med den muntre baron Julius som bejler til hende, som en mulighed for at komme hjemmefra selv om hun ikke er det mindste forelsket i ham.

Da Julius bliver mere og mere nedslået i deres forlovelsesperiode, beslutter Marianne til sidst at sætte ham fri, men da hun siger det til ham, bryder han sammen. Det viser sig at han elsker hende, men ikke har kunnet få sig selv til at sige det fordi hun har skræmt ham fra vid og sans med sin kolde erotik. Hans kærlighed gør et vist indtryk på Marianne. ”Det var alligevel godt, at hun kunne blive elsket. Det *var* skønt at høre ham hviske om den tryllekraft, der udgik fra hende. (...) Dette var ikke lykke, ikke ulykke, men hun ville prøve på at leve livet med denne mand. (...) Plumret af vemod – sådan var livet bedst for hende.” (s.359).

Tre er eventyrets tal. Den tredje kvinde som sætter Göstas hjerte i brand, er den unge grevinde *Elisabeth Dohna*. Hun er gift med grev Henrik, bror til den Ebba Dohna der tog sit eget liv da hun hørte at hendes elskede huslærer Gösta var en bortløben præst. Elisabeth Dohna er ung og umoden, forkælet og festglad, men er alligevel elsket af alle for sit kønne udseende og sit venlige væsen.

Der er fest hos amtmanden hvor majorinden er sat i forvaring efter hendes forsøg på at tilbageerobre Ekeby. Både Gösta og den unge grevinde er med til festen. Elisabeth ser majorinden bag tremmer da hun ankommer, og hun

forarges over hendes skæbne. Under festen appellerer hun til Gösta om at befri majorinden, men han nægter og siger igen at han ikke skylder majorinden noget. Elisabeth bliver så vred at hun nægter at danse med ham. Siden Gösta kom hjem fra jagten for en uge siden og opdagede at Marianne Sinclair var blevet bortført af faderen, har hans hjerte været som et åbent sår, og han har haft den inderligste lyst til at sprede sorg og kvide. Nu byder muligheden sig, og han bortfører Elisabeth i sin kane med hjælp fra en af kavalererne, Beerencrutz. To af de andre kavalerer slipper majorinden fri mens resten af gæsterne forfølger Gösta.

”Se”, siger Gösta, ”grevinden er den tredje, som Don Juan og jeg bortfører i vinter. Men de andre hang mig om halsen og kyssede mig, og hun vil hverken kysse af mig eller danse med mig.” (s.172). Alligevel forsøger Gösta med magt at tiltvinge sig Elisabeths kys, men da hun kæmper som en vild for at komme fri af hans greb, vender Gösta på en tallerken, kaster sig på knæ for hendes fødder og erklærer at han er den usleste skabning af alle. Så sørger han for at kanen bringer Elisabeth sikkert hjem til grev Henrik på Borg.

Her beordrer greven Elisabeth til at kysse Göstas hænder fordi Beerencrutz siger at hun har såret Gösta ved at nægte at danse med ham. Elisabeth som har ventet at hendes mand ville forsvare hende og for altid forvise kavalererne fra Borg, ser pludselig sin mand som den han er: ”dum, fej, opblæst af hovmod og forfængelighed, det ynkeligste lille menneske, man kunne se.” (s. 180). Da Elisabeth kort efter hører at majorinden er blevet befriet af nogle af kavalererne, gør hun et middagsselskab for dem og bliver Göstas ven.

De tre kærlighedshistorier udgør som sagt ét spor blandt mange i romanen. Fælles for alle er at Göstas og kavalerernes handlinger afstedkommer uro og kaos der forplanter sig som ringe i vandet rundt om Ekeby. Når det kan ske, er det fordi Gösta med sin impulsivitet, sin evne til at begejstres og charmere besætter sine omgivelser og lammer deres dømmekraft når han ellers ikke er opfyldt af den livslede der ligger under hans beruselse. En fattig ung pige, Nygårdspigen, forelsker sig dødeligt i Gösta, og som en spøg beslutter Gösta sig for at forlove sig med hende på et tidspunkt da skyggesiden dominerer hans sind.

Da det kommer Elisabeth Dohna for øre, risikerer hun sit liv og går over den usikre is på søen mellem Ekeby og Borg den forårsaften hvor forlovelsesfesten skal finde sted. Hun vil forhindre forlovelsen både for Göstas og pigens skyld – og måske også for sin egen, fristes vi efterhånden

til at tro. Gösta finder hende forkommen ved søens bred, og læseren forføres til at forestille sig at de to finder sammen i natten (s.253 og 261). Da Sintram siden fortæller greven om Gösta og Elisabeth, behandler greven hende på en sådan måde at hun til sidst flygter fra Borg selv om hun er gravid. Hun søger plads i et fattigt hus langt fra hjemmet. Da barnet først er født, står det klart for hende at det må have en fader. Hun vender tilbage og beder Gösta gifte sig med hende, den fraskilte kvinde, 'ikke fordi han er ringere end andre, men fordi han er en helt og kan ofre sig' (s.390). Næste dag aftaler Gösta lysning med provsten i Bro.

Da Gösta har glemt alt om Nygårdspigen og forlovelsen den nat hvor Elisabeth dukker op, er pigen blevet mere og mere ulykkelig så hun til sidst er draget til skovs for at tage sit eget liv. Nu har egnens folk fået nok af kavalerernes uansvarlige livsførelse. Ikke alene har kavalererne forsømt de jernværker der hører til Ekeby, og som tidligere har sikret mange mennesker arbejde, men Gösta har leget skæbnesvangert med Nygårdspigens følelser. Også naturen har revolteret med tørke og misvækst til følge. Da folkemængden finder Nygårdspigens lig, drager de mod Ekeby for at stille Gösta og kavalererne til ansvar. Kun ved at modtage hævntoget med alskens lækkerier fra fadeburet samt vin og spiritus i rigelige mængder lykkes det kavalererne at undgå et blodbad.

Den scene bliver et vendepunkt. Affødt af chokket og på grund af Elisabeths indflydelse begynder Gösta og kavalererne en efter en at tage hverdagens forpligtelser op. De indser at de har behandlet majorinden skammeligt og misrøgtet Ekeby, og snart ledsages deres genopbygningsarbejde af sang. Den løsslupne festmusik i kavalerfløjen er blevet forvandlet til musik til arbejdet.

Gösta der er plaget af sit ansvar for Nygårdspigens død, møder en dag Sintram der lover at fortælle ham hvor den gerrige Brobypræsts skat er begravet hvis han vil gøre alvor af sine gamle planer om at tage sit eget liv. Pengene kan han bruge til at gøre skaden god på Ekeby og til at hjælpe de fattige. Gösta fristes af de gamle selvmordstanker i noget der ligner en Kristusidentifikation, og han fryder sig ved tanken om at han nu kan give sit liv for at frelse de nødstedte.

I kirken hvor han bekendtgør at der på Ekeby vil blive uddelt korn til de trængende, møder han Anna Stjärnhök og Marianne Sinclair og forstår at begge skammer sig over ham. De opfordrer ham til at blive en mand. I den tro at han på den måde vil leve op til deres forventninger, drager han til skovs for at tage sit eget liv, men Elisabeth får sat en eftersøgning i gang,

og Gösta bliver bragt bagbundet hjem. Han siger at den største tjeneste han kunne gøre Elisabeth var at tage sit eget liv, men hun svarer med et blik fuldt af foragt: ”Du ville gøre mig til en selvmorders hustru!” (s.456). ”Hvis du har mod til at leve, vil jeg blive” (s.458), siger hun. ”Betænk dig vel, Gösta, inden du vælger at leve. Det er bodens vej, vi vil vandre.” (s.459). Det får Gösta til at forpligte sig til et ansvarligt liv i ægteskab og arbejde.

I mellemtiden er Sintram død juleaften, og majorinden er vendt tilbage til Ekeby, dødssyg af lungebetændelse. Hun har på sin lange bodsvandring opsøgt sin mor i Lapland for at blive forsonet med hende efter ungdommens ægteskabskonflikt. Moderen lader hende skumme fløden efter malkningen – et arbejde hun ikke har villet overlade til andre selv om hendes kræfter ikke rækker til det længere. I det øjeblik forstår majorinden at hun er blevet tilgivet for den ørefigen hun i vrede gav moderen under deres gamle opgør. Hun er igen blevet den Margrethe Celsing som hun var da hun i sin ungdom elskede Altringer før ægteskabet med majoren.

Romanen slutter med at også Gösta og Margrethe Celsing bliver forsonet. Margrethe velsigner Gösta efter at have testet om hans omvendelse er reel. Majorinden afslører for Gösta at det hun i sin tid havde sagt til Ebba Dohna før denne tog sit eget liv, ikke var at han var en bortløben præst; tværtimod havde hun sagt at hvis Ebba ville gifte sig med Gösta, så ville hun lade Gösta arve Ekeby. Det sidste Margrethe Celsing hører inden hun udånder, er stangjernshammeren fra jernværket som atter drøner over Ekeby. Det er arbejdets og ansvarlighedens klokke der ringer romanen ud.

Et par år efter at ”Gösta Berlings saga” udkom, udgav Knut Hamsun romanen ”Pan” i Norge (1894). Hovedpersonen i ”Pan”, løjtnant Glahn, har mange træk til fælles med Gösta. Det er i det hele taget en mandetype der fylder meget i tidens romaner. Herhjemme optræder han f.eks. i Johannes V. Jensens ungdomsroman ”Einar Elkær” fra 1898. I min indledning betonedede jeg i forbindelse med 'det moderne gennembrud' at naturen var flyttet ind i personerne som en drift der var svær at styre. Det kan man også med en vis ret sige om 'det sjælelige gennembruds' forstyrrede hovedpersoner, men det nye ved 1890'ernes romaner er den mere komplekse psykologi de rummer; ja, der er i det hele taget en større interesse for det psykologiske – ofte i en patologisk version – på bekostning af det sociale og det snævert politiske. Tidens romaner skildrer 'nervemennesker'.

Både Gösta Berling og løjtnant Glahn er unge mænd med en karismatisk udstråling der har en forførende virkning på deres omgivelser. Selv svinger de mellem det højstemte og lystfyldte på den ene side og en dyb livslede og manglende selvværdsfølelse på den anden side. De har det med at forelske sig i kvinder der er lige så følelsesmæssigt problematiske som de selv er. De sætter alt ind på at erobre deres udkårne og tilsidesætter herunder alle normer for socialt accepteret opførsel blot for at forlade den elskede lige så snart de har nået deres mål, eller også opfører de sig socialt sådan at forholdet på forhånd bliver umuliggjort. Ikke så snart er de alene, før de kaster sig over den næste kvinde samtidig med at de ikke kan slippe hende de lige har forladt, som nu i erindringen bliver idealiseret. De har svært ved at være i verden. ”For hver smerte, der rammer dem, farer de af sted på vilde veje, mod gabende afgrunde” som der står om Gösta da han stikker af fra sit præsteembede i starten af romanen (s.13). Regelmæssigt drages de mod selvmordet som Gösta for at slippe for deres indre tomhedsfølelse og følelse af skam; løjtnant Glahn ender faktisk med at provokere en medbejler til at skyde sig, ligesom en anden af Hamsuns hovedpersoner, Nagel fra ”Mysterier” (1892), tager sit eget liv. Gösta og løjtnant Glahn vil vi i dag med en klinisk term sige lider af en narcissistisk personlighedsforstyrrelse.

Man kan med inspiration fra titlen på Knut Hamsuns ”Pan” også sige at de ubestandige elskere Gösta og løjtnant Glahn er under indflydelse af Pan-arketypen. Pan er den græske naturgud der jager den ene kvinde efter den anden, drevet af sit begær. Han er en hvileløs sjæl hvis *paniske skrig og panikanfald* vidner om en indre nagende uro og sjælelig ubalance. Konstant er han på jagt eller på flugt for at holde sine indre dæmoner nede. Pan er frugten af guden Hermes og en skovnymfes kærlighed. Han fødes halvt som dyr, halvt som menneske, udstyret med horn og bukkeben hvad der får moderen til at forkaste ham ved fødslen. Denne negative morbinding og det deraf afledte oprør mod det moderlige genfinder vi hos Gösta. Vi hører ikke om Göstas opvækst, men vi oplever hans forhold til moderen afspejlet i hans forhold til majorinden. Selv om det til slut i romanen afsløres at majorindens motiver hele vejen har været de reneste over for Gösta, oplever han sig i udgangspunktet afvist og handler i det meste af romanen i forlængelse af sin oprindelige oplevelse af forkastelse. Til sidst i romanen finder der en heling sted af morkomplekset. Da han er blevet i stand til at forsones sig med Margrethe Celsing, kan han kaste sig over arbejdet og indgå i et familieliv med Elisabeth Dohna og barnet.

Jeg har igennem artiklen flere gange talt om *puer* i forbindelse med Gösta. Nu vil jeg til sidst komme med et par sammenfattende ord om puer-

arketypen. Marie-Louise von Franz har skrevet bogen "The Problem of the Puer aeternus" som er blevet normsættende for mange jungianeres syn på puer. Navnet 'puer aeternus', den evige yngling, er hentet fra Ovids "Metamorfoser". Her knyttes det til en barnegud Iacchus der dyrkes i de eleusinske mysterier. Senere bliver puer identificeret med Dionysos og Eros og forbindes dermed med ekstasen og erotikken. Han er et nattens barn der hører til i moderkult-mysterierne og er dermed også forbundet med vækst og genopstandelse.

Som mytologisk figur er puer i overvejende grad udtryk for en positiv energi der sikrer nyt liv og nye muligheder. Men som Marie-Louise von Franz gør opmærksom på, så bliver puer også brugt som en psykologisk term om en mand der er fanget i puberteten, og som ikke har gjort sig fri af moderen. Her bliver puer en mere problematisk figur. De to typiske forstyrrelser hos en mand med et stort mørkompleks er enten homoseksualitet eller Don Juanisme, siger von Franz. Don Juan søger det perfekte i enhver kvinde, og når han nødvendigvis bliver skuffet i sin søgen, jagter han en anden der vil tilfredstille alle hans ønsker. Han har ofte en romantisk attitude på overfladen, men under den skjuler der sig en arrogance. Der er altid 'et hår i suppen' både i forhold til partner og arbejde. På den måde lever han et provisorisk liv ud fra en tanke om at *det* eller *den* rigtige vil dukke op på et eller andet tidspunkt i fremtiden. Angsten for at blive bundet gør at han konstant undflyr at tage ansvar. Psykologisk kan man også sige at puer udviklingsmæssigt er blevet fastlåst i den fase hvor morbilledet er sort-hvidt. 'Mor' er enten en engel eller en djævel. Puer er ikke kommet til den udviklingsfase som Melanie Klein kalder den depressive fase, hvor barnet må give afkald på forestillingen om det perfekte og indse at 'mor' både kan være hvid og sort på samme tid. For pueren Gösta er majorinden i starten af romanen i det ene øjeblik en engel, i det næste en djævel; først til sidst bliver hun et menneske.

Den positive side af puer viser sig typisk som kreativitet og spiritualitet på grund af en god kontakt med det ubevidste. Puer er ofte en ukonventionel og inspirerende samtalepartner der kan kaste glans over et selskab. Forskellige jungianske analytikere og tænkere har vægtet de positive og negative sider hos en puer-personlighed forskelligt. James Hillman har således betonet de positive sider ved puer højt og tilsvarende været mere kritisk over for puers skygge, senex, der repræsenterer faste rammer, struktur og ansvarlighed. Omvendt har Marie-Louise von Franz især betonet de problematiske sider ved puer, både som en førødpal personlighedsudvikling der er problematisk for den enkelte, men også som en sygdom ved den moderne kultur. Man kunne sammenfattende sige at

puer som arketype – og med ham Pan – truer civilisationen, men uden puers kreativitet og virilitet forstener kulturen.

Det man som læser kan spørge sig selv om ved endt læsning, er om Göstas udvikling til sidst i romanen frem mod en indre balance er overbevisende. Det litterære problem hænger måske sammen med at Gösta i højere grad er beskrevet som en arketype end som et menneske af kød og blod. Og arketyper forandrer sig ikke ligesom guder ikke gør det.

Litteratur:

Selma Lagerlöf : ”Gösta Berlings saga” (1891). Oversat til dansk af Ida Falbe-Hansen (1892). Anvendt udgave: Gyldendal 1926; i citaterne har jeg benyttet moderne retskrivning. Nyoversat af Anne Marie Bjerg (1999)

Selma Lagerlöf: ”En historie om en historie” (om tilblivelsen af ”Gösta Berlings saga”) in: ”Fortællinger, legender, essays og taler” (Gyldendal 2009)

Vivi Edström: ”Selma Lagerlöfs litterära profil” (anvendt udgave Raben & Sjögren 1986, ny udgave 2020)

Henrik Wivel: ”Snedronningen” (1988, anvendt 2. reviderede og udvidede udgave 2005)

Marie-Louise von Franz: ”The Problem of the Puer Aeternus” (Inner City Books 2000)

Karsten Sejr Jensen: ”Pan – naturens mandlige arketype og C. G. Jungs forhold til Pan” in: ”Symbol, analyse, virkelighed” (Lindhardt og Ringhof 2001)